

Tuomas Laine-Frigren & Emilia Lakka

Tutkittava tähtiä tänä iltana

**Haastattelussa Vieno Järventausta, Lauri Julkunen
ja Ida Vesterinen**

Sukulaismökin ulkovajasta löytyy koululaukku. Laukussa on muistikirjoja, rikkinaiset lasit ja muuta tavaraa, jotka ovat aikanaan kuuluneet nuorelle pojalle, 1940-luvulla lapsuuttaan eläneelle Tapanille. Laukun äärellä elokuvantekijä ja kaksi historioitsijaa ryhtyvät tutkimaan esineiden merkityksiä ja lapsuuden historiaa yhden ainutkertaisen yksilön kautta. Lopputuloksena on vaikuttava elokuvaessee esineiden voimasta, tulkinnan mahdollisuuksista ja rajoista sekä historiantutkimuksen prosessista harhapolkuihin ja ymmärryksen hetkineen. Vuonna 2022 valmistunutta [elokuvaa](#) on esitetty muun muassa Helsingin Docpoint-elokuvafestivaaleilla (2023) ja Marseillen kansainvälisillä elokuvafestivaaleilla (2023). Tapasimme elokuvantekijä Vieno Järventaustan sekä historioitsijat Ida Vesterisen ja Lauri Julkusen marraskuussa 2023.

”Tutkittava tähtiä tänä iltana” yhdistelee elokuvataidetta ja historiantutkimusta hyvin kiinnostavasti ja tuoreesti. Palataan ensin idean alkulähteille. Miten prosessi käynnistyi?

Lauri:

No kaiken alkupiste oli sen koululaukun löytyminen sieltä mummin mökin vajasta. Mä olin siivoamassa sitä vajaa ja kysyin, että mitä tälle tehdään. Siitä on varmaan kymmenen vuotta, koska mä olin vielä historianopiskelija silloin. Näytin laukkuja Vienollekin, minkä jälkeen se ehti olla monta vuotta kaapin perukoilla. Sitten vuonna 2018 Jyväskylän Minna Canthin kadulla meillä oli ensimmäiset vakavammat keskustelut, että voisi alkaa tehdä jotain.

Vieno:

Joo se oli se yks tietty ilta. Puhuttiin tutkimuksesta ja nimenomaan esineiden roolista historian tutkimuksessa, ja miten esineitä voisi representoida

tekstin ulkopuolella. Muistan myös, miten me Idan kanssa puhuttiin Bruno Latourin *Laboratory Lifesta*. Meillä oli kaikilla yhteisiä kiinnostuksen kohteita. Ja siinä keskustellessa tuli esille, että lähdetään siitä laukusta liikkeelle ja tehdään jotain, tieteellistä tai taiteellista.

Ida:

Niin me pyöriteltiin siinä kaikenlaisia eri vaihtoehtoja, mutta kuitenkin jotain perinteisestä historian tutkimuksesta poikkeavaa.

Vieno:

Aivan. Meillä ei ollut heti dokumenttielokuva mielessä, mietittiin jotain monikanavaista, installaatiota tai muuta. Muoto oli aluksi auki. Sitten 2021 alkuvuodesta hanke kytkeytyi suoraan taideyliopisto-opintoihini, että nyt olisi hyvä mahdollisuus tehdä tästä jotain.

Nuoren pojan koululaukulla ja sen sisältä löytyneillä esineillä on tosiaankin elokuvassa keskeinen rooli. Miten kuvaisitte suhdettanne näihin esineisiin?

Lauri:

Meillä oli kaikilla vähän erilainen suhde ja osittain myös näkemyseroja. Minulla ja Idalla oli ehkä enemmän historiallinen, kontekstoiva lähtökohta. Vienolla puolestaan enemmän sellainen, mitä ne esineet itsessään voisivat ilmaista. Tästä syntyi elokuvaankin tosi hyvä jännite. Välillä esineitä käsitellään historiallisesti, välillä taas kuvataan suoraan ja mennään lähelle.

Vieno:

Minua kiinnosti yleisempi lähtökohta esineiden välittämästä kokemuksellisesta tiedosta, sekä tämän ajatuksen toteuttaminen elokuvan tai taiteellisesti-tieteellisen ilmaisun keinoin. Varsinkin prosessin alkuvaiheessa esineet olivat tämän päämäärän mahdollistajia. Idan ja Laurin jutut historian tutkimukseen liittyen olivat mulle liikkeelle sysäävä voima. Samalla ymmärsin, miten Laurilla oli Tapanin esineisiin myös henkilökohtainen, sukhistorias-ta nouseva suhde.

Ida:

Niin ehkä siinä oli läsnä jotenkin se, mikä sitten elokuvassakin näkyy, eli kokemuksellinen ja tutkiva suhde esineeseen. Ja tämän suhteen kautta ehkä

lisääntyä ymmärrys myös siitä yhteiskunnasta ja kulttuurista, josta esine on peräisin.

Vieno:

Prosessin alkuvaiheessa yritin kovasti alleviivata näitä materiaalisen historian seikkoja, mutta en oikein löytynyt hyvää tulokulmaa. Käsikirjoitimme paljon lapsuuden historiaa, tutkimuseettisiä kysymyksiä ja sen sellaista, mutta sitten kun elokuva alkoi valmistua, tulivat esineet tärkeäksi osaksi elokuvallista ilmaisua. Jälkikäteen tuntuu siltä, että alkuperäinen ajatus esineiden materiaalisuuden välittämistä merkityksistä toteutui lopulta hiukan puolivahingossa.

Ida:

Tietoisempänä valintana meillä oli ajatteluprosessin ja tulkinnallisuuden korostaminen. Emme halunneet lähteä antamaan vahvoja tulkintoja. Halusimme tarjota vain herätteitä, ajatuksen tynkiä. Ajatuksemme oli, että esineitä ja Tapanin lyhyeksi jäänyttä elämääkin voi tarkastella eri lähtökohdista, mutta emme halunneet kuitenkaan tarjota valmista palettia tai meidän omaa tulkintaa. Kysymykset oli pidettävä avoimina, että katsojan ja esineen väliselle suhteelle jää tilaa.

Suvi West kertoi eräässä haastattelussa mielenkiintoisen seikan uuden elokuvansa Mähccan – Kotiinpaluu tuotantoprosessista. West ja hänen puolisonsa Anssi Kömi olivat pitkään tekemässä aivan toisenlaista elokuvaa. Vasta tiettyssä käännekohdassa selvisi, millainen elokuvasta oli tultava. Miten kuvaisitte oman elokuvanne syntyprosessia? Miten yhteistyönne sujui?

Lauri:

Elokuvan ideoiminen ja suunnittelu alkoi keväällä 2021, mutta suurin osa tehtiin kesän aikana. Samaan aikaan meillä ei ollut vielä kovin tarkkaa käsitystä siitä, mitä ollaan tekemässä. Kävimme Vuonislahdella kuvaamassa ja äänitimme suurimman osan keskusteluista. Sitten Vieno kuvasi esineitä Helsingissä. Käsikirjoitus alkoi muodostua vasta siinä kuvaamisen aikana. Syksyllä 2021 ja alkuvuodesta 2022 tehtiin kokoavaa työtä, kirjoitettiin essemäisiä kerrontajaksoja ja hiottiin niitä.

Ida:

Samaan aikaan tiesimme ja emme tiedneet mitä olimme tekemässä. Nauhoitettiin tuntikausia keskusteluja, joista vain osa päätyi elokuvaan. Mietittiin erinäköisiä polkuja ja teemoja, joista sitten ehkä syntyisi jotain jäsennellympää.

Vieno:

Koko prosessi oli kuitenkin aika helppo ja avoin, tuotannollisesti kevyt ja ketterä. Sitä pystyi kirjoittamaan ja tekemään esitöitä ja jälkitöitäkin samaan aikaan. Siksi ei tarvinnut niin tarkkaan kesän tuotantovaiheessa suunnitella.

Ida:

Mutta jo alussa oli kuitenkin se ajatus, että haluamme tuoda historiantutkimuksen prosessia esiin. Kävimme asiasta pitkiä keskusteluja, ja se oli koko ajan punaisena lankana.

Vieno:

Kyllä. Alusta asti oli keskeistä historiantutkijoiden tiedontuotannon tuominen keskiöön. Historiadokumenteissa on usein tapata nojata tutkijoiden tietoon. Tutkijat esiintyvät lopputekstien kiitoksissa tai puhuvina päinä. Me halusimme keskittyä tutkimusprosessiin, myös tulkinnan harhapolkuihin ja sudenkuoppiin. Ja tästähän sitten keskeisenä asiana pitää mainita se Raijan kouluaine. Siitä tuli koko elokuvan kehys vasta Vuonislahdella. Se oli tulkinnallinen harhapolku, mikä tuli sitten tärkeään rooliin koko elokuvan kannalta.

Lauri:

Joo se oli ollut mulla vuosia tiedossa, että Raija eli Tapanin isosisko oli kirjoittanut Tapanin hautajaisia kuvaavan ylioppilasaineen, joka julkaistiin myös vuoden 1949 *Valioaineita*-kokoelmassa (muuten elokuvan musiikkikatkelmat ovat myös Raijan aineessaan mainitsemasta "Nyt ylös sieluni" -virrestä). No kävi siis ilmi, että Raijan ainekirjoitus ei ollutkaan muistelman. Se olikin taitava kuvitelma pikkuveljen tulevista hautajaisista.

Ida:

Mun mielestä koko prosessin kannalta oli mahtavaa, miten Vieno tuli historiantutkimuksen ulkopuolelta. Hän toi esiin, mikä hänestä vaikutti kiinnostavalta ja mihin hän halusi tarttua. Meistä taas historiantutkijoina jotkin

asiat tuntuivat liian itsestään selviltä, mikä ei sitten ollutkaan välttämättä niin. Vienolla oli tuoreet silmät.

Lauri:

Joo. Se oli älyttömän hedelmällistä lopulta. Meille muodostui muutenkin selkeä tehtävänjako. Vienolla oli kokonaisuus halussa, hän esitti ideoita ja me toimimme editoreina, ideoiden hyväksyjinä ja joskus myös alas ampujina.

Vieno:

Kyllä se oli aitoa vuoropuhelua meidän kolmen välillä myös elokuvakerronnallisessa mielessä. Jotkin mun ideat eivät tulleet sinne, ja varmaan toisinkin päinkin. Esimerkki se hammasharjajuttu oli pitkään vaakalaudalla. Siihen ei löytänyt kulmaa. Tai kirjallisuutta mihin nojata. Siitä tuli lopulta lyhyt ja runollinen. Toisena esimerkkinä se, miten sota näkyy koululaukun esineissä. Mulle ei ollut yhtään itsestään selvää, että sota näkyi laukussa niinkin kitsaasti ja viitteellisesti, vaikka Vuonislahteakin oli sodan aikana pommitettu ja Tapani oli kokenut evakkomatkan Kiuruvedelle. Tutkijan ja ei-tutkijan näkökulmaeroista sitten syntyi minun ja Laurin vuoropuhelu.

Ida:

Meillä oli ajatuksena tehdä sen hammasharjateeman kaltaisia sivupolkuja enemmänkin.

Vieno:

Joo, esimerkiksi Tapanin ritareista ja medievalismista kirjoitimme jaksoja, mutta ne eivät sitten sopineet mukaan. Ja aivan viime metreillä Lauri löysi tosi kiinnostavaa juttua siitä, miten erilaiset koululaukut ovat edustaneet sukupuolta eri puolella Suomea. Toisella puolella maata oli miehekästä kantaa salkkua, toisella puolella taas selkäreppu tuki miehistä ryhtiä ja salkku koettiin tästä syystä epäsovivaksi.

Lauri:

Niin meille koululaukku oli lähinnä avain Tapanin maailmaan, sitä ei niinkään esineenä pohdittu, vaikka aiheesta käytiinkin tuohon aikaan keskustelua.

”Tutkittava tähtiä tänä iltana” viittaa Tapanin kouluaineeseen. Miksi 1940-luvulla eläneen koululaisen mielenmaiseman kuvaaminen on tärkeää? Miten kuvaisitte suhdettanne elokuvan päähenkilöön?

Lauri:

Mulla suhde Tapaniin oli aluksi niin selkeästi sukuhistoriallinen – hän oli siis mummini veli – etten osannut oikein nähdäkään sitä laukkua ja Tapania osana sitä mitä mä olin esimerkiksi väitöskirjassani 1900-luvun alkupuolen poikakulttuuria tutkinut. Sitten prosessin myötä tajusin, että 'hei, tähän on suoraan Yrjö Karilaan maailmasta', että ihan konkreettisesti sillä oli Yrjö Karilaan kirja siellä laukussa. Tutkijataustamme vuoksi saimme hyvin rakennettua 1940-luvun lapsen maailmaa siihen ympärille. Ja tietysti sekin auttoi, että mummillä ja muilla ihmisillä oli Tapanista muistojakin.

Vieno:

Oli kyllä todella erityistä elää puolitoista vuotta Tapanin kanssa. Hän oli omalla tavallaan läsnä prosessissa tosi paljon – siksikin, kun olin niin paljon tekemisissä hänen esineittensä kanssa, kun niitä kuvasin. Ja tietenkin senkin takia, kun siinä elokuvassa luetaan hänen kouluaineitansa.

Lauri:

Oli myös tietoinen päätös, että emme elokuvassa näytä Tapanin valokuvaa. Pohdimme valokuva-asiaa, mutta päädyimme siihen, että vaikka puhumme nimellä ja oikeasta henkilöstä, valokuvaa ei tarvitse näyttää.

Vieno:

Valokuvan pohjalta maalattu muotokuva kyllä on, mutta sekin on jonkun tulkinta. Valinta liittyy tähän meidän peruslinjaamme, että on prosessi ja tulkinta. Ei tarjota 'autenttista' täyttä kuvaa. Annetaan kuva, mutta jätetään joku viimesilaus katsojalle ja tulkitsijalle itselleen.

Ida:

Niin muuten Tapanin kouluaineita lukee ääneen Inkeri Wallenius, jonka monet varmaan tietää Tao Taon ja Peukaloisten Retkien kertojana. Tai Vaahteramäen Eemelistä. Mehän siis aluksi äänitimme Tapanin aineita myös lasten ja eri sukupuolisten lukijoiden äänille, mutta sitten päädyimme kokeeksi pyytämään Inkeriä. Tuohon autenttisuuden tavoitteluun siis viitaten, emme halunneet antaa kuvaa, että olisi ollut jotenkin aidompaa, että lapsi lukee niitä. Lopputulos kuulostaakin ihan Tapanilta.

Lauri:

Tutkimuksen näkökulmasta jos pohtii, niin ensimmäisenä kiinnosti hyvin säilynyt ja laaja materiaallinen jäämistö, jossa näkyvät hauskasti jäljet 1940-luvulla eläneen pojan elämästä. Esinelähteitä ei ole lapsuuden historian tutkimuksessa kovin paljon käytetty. Lapsilta jää kuitenkin aika vähän itsekirjoitettuja dokumentteja. Laukun sisältämistä tavaroista näkyy kuitenkin hyvin lasten kädenjälki – esimerkiksi niistä ainekirjoituksista.

Ida:

Tapanin elämän tutkiminen sopii myös meidän henkilökohtaisiin arvoihimme. Me haluttiin tuoda esille sellainen tavallaan 'nobody', joka on vieläpä lapsi ja tuoda hänet esiin myös nimeltä. Lapsetkin voivat olla yksilöinä kiinnostavia, niinkin kiinnostavia, että heitä voi esitellä muutenkin kuin osana jotain lasten massaa.

Lauri:

Elokuvan jälkeen on tullut mieleen, että ehkä me kuitenkin luodaan Tapanista vähän liian yksinkertainen kuva ikään kuin tavallisena 1940-luvun poikana.

Ei hän kuitenkaan ihan tavallinen tuossa ajassa ollut. Hän oli hyvä koulussa, lahjakaskin, kansakoulunopettajien lapsi. Eli sikäli poikkeustapaus Vuonilahden demografiassa. Kyllähän se paikallista sivistyneistöä edusti se perhe.

Ida:

Toki taustalla on pohdintaa siitä, että hänelle oli avoinna erilaisia maailmoja kuin vaikkapa jollekin työläisperheen vesalle olisi ollut. Hän pystyi kuvittelemaan toisenlaisia tulevaisuuksia kuin moni muu. Mutta ei me tosiaan kovasti alleviivata tätä. Ehkä enemmän sitä kysymystä haluttiin tuoda esille, että missä määrin me tarkastelemme ja tulkitsemme Tapanin elämää sen tiedon valossa, että hän kuoli nuorena. Miten tavoitamme sen, että hänellä oli myös ainutlaatuinen nuoren pojan elämä ihan sellaisenaan.

Hahmottelette elokuvassa uudentyyppistä taidetta ja tutkimusta yhdistelevää muotoa. Millaisia mahdollisuuksia elokuvailmaisuus tarjoaa historian-tutkimukselle?

Vieno:

Mulle tulee ensimmäisenä mieleen se, että tutkijan prosessia ja inhimillisyyttä voi tuoda esiin dramaturgian kautta. Niin kuin mekin tehtiin, eli aluksi annettiin katsojalle tarkoituksella osittain virheellinen kuva, esimerkiksi juuri Raijan aineen tulkintaan liittyen. Hiukan siis pimitimme tietoja ja asetimme näin katsojan samaan rooliin kuin tutkija, joka ei myöskään tiennyt siinä vaiheessa.

Ida:

Sanoisin näinkin, että jos meidän pitäisi nyt 'kääntää' tämä elokuva uudelleen tekstimuotoiseksi ja alistaa se akateemisen maailman tutuille formaateille, niin olisi kyllä tosi vaikea tavoittaa niitä asioita, mitä me onnistuttu havainnollistamaan. Esimerkiksi juuri se, mitä se kokemuksellisesti merkitsee, kun se esine on siinä lähellä, käsinkosketeltavana. Siis jokin kokemus, jota olisi äärimmäisen haastavaa saada välitettyä tekstimuotoisena. Akateeminen maailma kuitenkin elää tekstin kautta, joten en tiedä voisiko tällainen koskaan olla valtavirtaa ja asettuisiko taloksi.

Lauri:

Niin. Voisiko tutkimusta julkaista jopa elokuvamuodossa? Mehän pyörittelimme sitäkin, pitäisikö loppuun lisätä viitteet ja lähdeluettelo. (Vieno: tai

voisiko olla kainalojuttuna artikkeli tai lukemisto, johon viitata). Sitten nämä alkoivat kuitenkin loppua kohden tuntua ihan tarpeettomalta. Essee-elokuvana se tuo esille sen, mitä sen pitää tuodakin.

Toivokaamme siis, että elokuvanne inspiroi muitakin crossover-kokeiluhin. Onko teillä tarjota jotain vinkkiä tällaisia hankkeita suunnitteleville? Mitä haluaisitte vielä korostaa?

Vieno:

Ole avoin.

Ida:

Auttaa jo paljon, jos on hyvä idea. Silloin on helpompi lähteä etsimään yhteistyökumppaneita. Se tietysti auttoi myös, että on oltu kavereita pitkään.

Vieno:

Moneen aiheeseen voi ottaa elokuvan välinein kokemuksellisen tulokulman. Esimerkiksi tässä meidän toteutuksessamme esineet eivät pelkästään 'ole' kuvassa, niitä myös käsitellään ja hypistellään, niistä tulee ääntä, rapinaa, ne siis tulevat monin tavoin lähelle, kun elokuva-vasalissa on hiljaista. Elokuva

tarjosi ehkä yleisöllekin omanlaisensa tavan olla esineiden representaatioiden kanssa.

Lauri:

Materiaalinen historia tosiaan toimii tällaisessa yhteistyössä.

Vieno:

Prosessi oli mielekäs ja tärkeä nimenomaan kollektiivisena yhteistyönä ja vuoropuheluna. Kirjoitimme, kuvasimme, mietimme yhdessä. Moni prosessin osa tapahtui samanaikaisesti. Ja sitä vielä ehkä korostaisin, että kun tieteen käyttäminen taiteessa on aika trendikästäkin, niin meillä menttiin pitkälti tutkimus edellä.

Ida:

Akateeminen maailma on kovin julkaisupainotteista. Akatemia luo tietynlaiset raamit, odotuksia julkaisemisesta, oikean julkaisukanavan valinnasta, rahoittajan miellyttämisestä. Tulee kysytyä, teenkö tätä riittävän vauhdikkaasti, olenko tarpeeksi tehokas. En tiedä. Puhutaanko tarpeeksi tutkimuksen tekemiseen liittyvästä intohimosta? Välitetäänkö siitä enää, mitkä on syvimmat syyt tieteen tekemiselle? Tämä elokuvanteko sitä vastoin oli tosi kiva prosessi, intohimotuotos, ja sellaisena henkilökohtaisestikin tosi arvokas. Sanoisin, että tällaisen elokuvaproessin kautta pääsee toteuttamaan niitä syitä, miksi monet ihmiset ovat akateemisessa maailmassa. Pääsee oikeasti nautiskelemaan. Eli jos on kiinnostusta ja innostusta tehdä eri tavalla, kannattaa todella yrittää.